

ЖИВКО БУРКОВИЋ

НАРОДНО СТВАРАЛАШТВО У СТРУКТУРИ ПУТОПИСА
„О ЦРНОГОРЦИМА“ Љ. П. НЕНАДОВИЋ

Ја вам не пишем роман;
роман је приповетка за коју
зна и онај што пише, и онај
што чита, да није истина.
Ја вам не пишем историју;
историја је река коју, онај
што пише наводи куда хоће;
а онај што чита плови њоме
и где право и где криво тече.
Ја вам пишем путничке ситнице.¹

Љ. П. Ненадовић

Иронично критички став Ненадовића према водећем жанру белетристичке прозе и водећој научној дисциплини о људској прошлости није у својој суштини негативски већ је својеврсна игра ријечи којом се покушава одредити диференција специфика овога путописа, али је извјесно да су се писцу ове двије области људског стваралаштва, у најмању руку, чиниле неподобним за аутентично тумачење црногорског етоса и етноса. Сматрао је да епска Црна Гора пружа и тражи хомеровско-бајроновски епско-поемички и химнички замах и снагу. По његовом схватању херојско доба Црне Горе посједује такав поетски капитал да би се „сваки дан могао по један нови горски венац исплести, кад би се све њихове значајне речи могле скупити што их тога дана изговоре“.²

Из романтичарског заноса Црном Гором и Црногорцима Ненадовић је у неколико наврата јасно експлицирао начин рада на овом делу: „За човека који разбира за народне обичаје, песме, приче, пословице, сваки је Црногорац једна нова

¹ Целокупна дела Љ. П. Ненадовића, Бгд, 1895, св. XVI, стр. 46.

² Исто, стр. 13.

књига“.³ И даље: „Црногорско име је венац око кога сам увијао сваки цветић, сваку ловорову гранчицу што сам међу овим брдима нашао“.⁴

Двије су чињенице за структуру Ненадовићевог путописа из ових исказа очите: прво, да основну грађу овог дјела представљају усмене народне творевине и усмена причања уопште, и, друго, да их је писац користио својствено свом поимању црногорске хероике и сходно поетици одабраног модуса путописне прозе. Писац је ову грађу помно биљежио или памтио близу тридесет година, тј. од сусрета са Његошем у Италији 1851. па до завршетка ослободилачких борби 1878. године. Треба, такође, истаћи да путничка писма о Црногорцима имају неколике битне одлике свеукупне путописне прозе Ненадовића, које се у овим писмима испољавају у свом финалном и најбољем виду. Прије свега, лични доживљаји и запажања са путовања не чине главну тематско-мотивску основицу дјела, већ се формира специфична симбиоза личних доживљаја и схватања са оним што је писац користио као документациону грађу.

За разлику од неких ранијих путописа, атуор се у овом дјелу повлачи из предњег плана, чак је до извјесне мјере сузио простор за опис појединачних ликова, ма колико му били драги или значајни за народ о којем се говори; примат је, дакле, дао црногорском народу као цијелини. Наравно, таква оријентација захтијевала је синтетичан студијско-аналитички приступ заснован на вјеродостојним показатељима и евидентним чињеницама. А главно упориште биће управо усмено народно стваралаштво, из којег ће мозаички градити своје виђење Црне Горе и Црногораца.

Сусрет пишчевог и народног имао је предодређујућу улогу на свим плановима умјетничке репрезентативности овог путописа — тематско-мотивском, композиционом, идејном и стилско-језичком. Тај сусрет показује не само генезу настанка дјела, него и све његове релевантности и недостатке.

Уопштено би се могло рећи да је Ненадовић познавао и користио, мање-више, све значајне облике и врсте усменог стваралаштва овог народа — пјесме, бајке, басне, легенде, анегдоте, кратке приче, пословице, клетве, заклетве, тужбалице, здравце, досјетке, разговоре и, уопште, народну традицију у најширем смислу ријечи. Обично је назначавао њихов извор. Најчешће су то били безимени ствараоци или преносиоци, које назива „они“ (тј. Црногорци), или „неки Црногорац“, „један Црногорац“, или „прича се“, „каже се“, „чује се“, „преноси се“, „памти се“ и сл. Писац се неријетко позива и на изјаве и ријечи црногорских владара, главара, паметара, јунака, затим непознатих појединаца са којима је контактирао. Именовање

³ Исто, стр. 8.

⁴ Исто, св. XIX, стр. 105.

појединаца не врши се само онда када је имао непосредан сусрет, него и онда када се одређене ријечи везују за истакнуте људе из прошлости. На тај начин пишчеви ставови и закључци добијају на увјерљивости и истинитости, што му је посебно било стало, а принципи истинитости и конкретности су и творачки принципи у усменим творевинама народа.

Кад би се, којим случајем, покушало да се из овог дјела издвоји оно што је преузето од народа и направи збирка народних умотворина (такву могућност, на примјер, допушта Светозар Матић),⁵ Ненадовићево дјело би спласло на конгломерат неповезаних констатација, коментара и судова, а ни добијена „збирка“ не би могла наћи пуно умјетничко оправдање, јер су те творевине, особито неке од њих, већ изгубиле дио своје аутентичности. Наиме, писац их је једанпут истргао из њиховог првобитног контекста, донекле их преобликовао, скратио или проширио, усмјерио и прилагодио новом контексту. Практично, те умотворине живе у Ненадовићевој путописној прози новим животом. Оне су, заправо, постављене на раскршћима народног и индивидуално-умјетничког, или су се потпуно стопиле с њим, слично путопису који, као књижевна форма, стално осцилира на граничним просторима литературе и науке.

Народне умотворине у структури Ненадовићеве прозе, с једне стране, представљају специфичан супстрат искристалисаних мишљења, аргументованих доказа и непобитних чињеница о Црној Гори, јунаштву и постојаности овог народа кроз вјекове, и, с друге, сав тај фолклорни материјал био је плодно тло из којег је писац стварао рељефне портрете знаних и незнатних ликова, прије свега Петра I, Петра II и Симе Милутиновића Сарајлије.

Коришћење усмених творевина у разним модалитетима било је могуће због тога што је писац ушао у душу тога народа, упознао његове нарави и тегобе, врлине и мане, обичаје, језик, стваралаштво. Међу патријархалним и слободарским свијетом писац је, и сам патријархалац и слободар, доживио остваривање неких својих идеала. Срцем и душом прирастао је за овај народ и имао жарку жељу да оваплоти његове особине и вриједности.

Било је у књижевној критици оправданих приговора да је дјело сувише глорификаторско и у том смислу једносмјерно, али сви значајнији проучаваоци овог дјела — од Скерлића и П. Поповића, до М. Поповића — истицали су да се на његовим страницама може упознати истинит лик земље и народа. Чињеница да је Ненадовић стварао „вијенац славе“ не умањује његов умјетнички напор да се црногорски народ, у напону и

⁵ Светозар Матић: Фолклорни записи Љ. П. Ненадовића, Зборник Матине српске за књижевности и језик, књ. XVIII, св. 3, Нови Сад, 1970, стр. 477.

завршетку свог херојског доба, сагледа што свестраније и истинитије. При одабирању грађе и обликовања дјела, писац је пошао од народног схватања да Црна Гора, још од Косова, представља „искру слободе“ међу другим народима на Балкану који су били под влашћу отоманске империје и да је непрестана борба, с циљем да се не угаси већ распламсана искра, моторна снага њезине истине и поезије. Потпору за такво прихватање Црне Горе и њезине вјековне борбе за слободу нашао је у дјелима Симе Милутиновића, Његоша, Мажуранића и других романтичара. Сматрао је да је народ аутентичан тумач своје историје, као што је био оригиналан и самосвојан у њезином стварању. Из тих разлога писца занима све што је народно, а у првом реду његове усмене творевине. Имао је пуно повјерење у њихову истинитост и трајност.

Из обиља вршио је избор који ће бити усаглашен са основним интенцијама путописног дјела, односно одабирао је такве облике и такве садржаје који ће својом интенционалношћу и отвореношћу моћи подастрти и продубити хуманистичку и слободарску поруку дјела. Наравно, писцу су за аргументацију његових надзора и схватања више погодовали прозни него пјеснички облици.⁶

Прозних облика и особито слободног људског говора и разговора било је, заиста, у изобиљу, а они су се испољавали највише на познатим црногорским сједницима. Сјећајући се тих сједника, још из времена књаза Данила Петровића, Ненадовић је записао: „Кад би стенограф у крају седео и писао све оно што који прича и рекне, од сваког таквог седника могла би изаћи врло занимљива књига. Била би пуна нових мисли и речи које нигде пређе нисте чули“.⁷

И Његошев „Горски вијенац“ изведен је из слободног људског говора и разговора. У својој студији „Композиција Горског вијенца“, Јован Деретић овако елаборира ту антејску везаност Његошевог најпознатијег дјела за црногорски говор и разговор: „Горски вијенац састоји се из низа говора и разговора о најразноврснијим питањима у којима је тема истраге потурица само црвена повезујућа нит. Ти разговори носе у себи неисцрпно богатство животног искуства црногорског народа као и сву снагу и лепоту уметности усменог говора нашег патријархалног човека. Као класична земља патријархалне културе, Црна Гора је уметност говора и разговора развила до великог савршенства.“⁸

⁶ Његово мишљење о црногорским епским пјесмама наслања се на Вуково, када на једном мјесту каже: „У Црној Гори нема јуначких народних песама у оној лепоти и множини, као што би их према догађајима прошлости, могло бити... Црногорци и данас више певају косовске него домаће песме“ (св. XVI, стр. 48).

⁷ Исто, св. XVI, стр. 68.

⁸ Јован Деретић: Композиција Горског вијенца, Завод за издавање уџбеника СР Србије, Београд, 1969, стр. 53.

Ненадовић је, ра залику од Његоша, сво то богатство одабраних усмених творевина употребио, прије свега, као снажно аргументационо средство, као потврду својих схватања и оцјена о томе народу, али и са таквим утилитарним усмјеравањем он није уништио и умјетничку љепоту њихову, нарочито не онда када се служио оним врстама и облицима који су још у свом првобитном егзистирању били ослобођени, или су се могли лако ослободити, фабулативног контекста, а то су: пословице, језгровите изреке, снажни искази и пречишћена питања или одговори. Истина, писац се није задржавао на простом односу: коментар — примјер, већ је успосављао разлике и сложене односе и везе. Па, иако није увијек налазио срећна рјешења за њихово корпорирање и прилагођавање својим коментарима и анализама, оне су увијек биле на фону основне поруке дјела.

Када се служио причама и анегдотама, ријетко их је дословце преносио, бирао је поенту, или значајно мјесто за дати контекст, или је такву анегдоту и кратку причу потпуно препричавао с циљем да дође до неких уопштенијих и значајнијих ставова и закључака.

Показаћемо на једном примјеру како је писац своја запажања о црногорском поносу и задатој ријечи вјешто укомпоновао у говор „мнозине“ и говор црногорских владара друге половине XIX вијека. Тамо се каже: „Они живо осећају и са неком побожношћу поштују свој народни понос. Често ћете чути, нарочито кад су међу странцима, где ће рећи: — То не може црногорски образ поднијет! — Они потпуно држе: да је црногорска задана реч и црногорски образ нешто боље и друкчије него у осталог света. С тим уверењем су одрасли, то у сваком разговору чују. Кнез Данило говораше им: — Црногорци, за сваку работу помислите шта ће гусле каза'ти. — А кнез Никола рече им једном пред битку: — Црногорци, оно што имамо, можемо са три прста покрити, и метну руку на образ, а сва војска одговори: — Бранићемо као вазда!“⁹ Писац се овдје појављује као сигуран свједок, повздан записивач и вичан коментатор, али увијек повучен са стране, како би било видљиво и у предњем плану оно што је бит тога народа.

Наравно, Ненадовић није само истицао и описивао њихове витешке особине, као што је јунаштво и др., које су нужан пратилац овог основног мјерила човјека у тим ратничким временима, већ је тај свијет сагледавао и у свакодневним животним односима, кроз обичаје и навике, кроз разнолике, озбиљне и тужне, шаљиве и забавне, ситуације и стања. Тако, на примјер, говорећи о високим моралним, радним, породичним и ратничким квалитетима црногорске жене, Ненадовић је показао и њезине стваралачке способности које су се најјаче испо-

⁹ Исто, св. XVI, стр. 28.

лавале у тужбалицама. Записао је стихове у којима се изражавају снажни изливи туге и поноса мајке и сесте за својим погинулима. Карактеристично је и његово запажање о тужбалицама пјесницима, које нијесу, попут мајке или сестре, опхрване личним болом, али су по својој вокацији пјесници који о погинулим или умрлим стварају заносне пјесме туге и бола. Уз ове врсте тужилица стваралаца писац не испушта из вида да се осврне на тужење, нарицање и делекање као обичај и одама, уз свој коментар, даје и одговарајуће „примјере“. Чак бира оне који су више пародија истинских тужбалица него њихова допуна. Ево једног таквог примјера: „То се догодило с једним старим попом, који је радо јео мурве (дудиње). Кад се једном попео да бере мурве, преломи се грана и поп заједно с граном паде на земљу. Његова снаха полети из куће, гласно наричући:

— А да ли ти ја не рекох
Брајо попе!
Кушни каше и млијека
Мурве нека!“¹⁰

Овакве секвенце, иако нијесу „цветићи“ и „ловорове гранчице“, уносе у свечан и узвишен тон казивања ноту разведравања и опуштања, не реметећи матичну интенцију дјела, него је, напротив, у извјесном смислу, допуњујући и усложњавајући.

За портретисање појединих ликова, на примјер Симе Милутиновића Сарајлије, спој пишчевог и народног добија карактеристичан модус. Писац просто преузима народну традицију као сопствени доживљај и једино јој додаје оно што у народу не живи, — оцјену Симиног књижевног дјела. Слично је поступио када је портретисао црногорске владаре, прије свега Његоша. Његошево дјетињство, школовање, ступање на пријесто, смрт, испричани су живо, увјерљиво и узбудљиво, као што се често причало на сједнику у књажевом двору.

У овим случајевима у потпуности се разбија однос: коментар — примјер, бришћу се границе и спојеви народно-индивидуални, и писац једино излази из тог колективног када даје своје оцјене Његошеве поезије и описује њихов задњи сусрет и растанак у Бечу јуна 1851. године.

Приликом портретисања одабраних ликова Ненадовић се показује правим романтичаром: сви су ти ликови, и дјелом и говором, велики борци за слободу, постојани и храбри у борби за идеал, пуни вјере и оптимизма. И пишчев стил у тим сегментима мјела добија полет, патетичан је и метафорично-символичан. Иако барата чињеницама и знањима образованог интелектуалца свога доба, Ненадовић се начином причања и компо-

¹⁰ Исто, св. XVII, стр. 39.

новања своје путописне прозе не одваја много од амбијента црногорског сједника и, уопште, поетике усмених наратора. Лако прелази са описа на дијалог, са дијалога на студијско-аналитичку експертизу, из заносног причања на репортерско регистровање чињеница.

На композиционом плану путопис о Црногорцима, такође, личи на лабаву композицију црногорског сједника, гаје се лако иде са предмета на предмет, са једног мотива на други, без много обзира на континуитет и хармоничност дјелова и цјелине. Писац изричито на једном мјесту каже: „Ја ћу вам и даље приповедати о свему оном чега се опоменем“.¹¹ Оквирна тематика је Црна Гора и Црногорци и у домену тога занемарен је строги унутрашњи ред и симетрија. Писац се, видјели смо, у уводном цитату оградао од логичке егзактности историје и од фабулативног слиједа у романима. Мозаичка композиција сачињена, како каже, „од ситница“, са сталним ослањањем на народне умотворине, налази извјесно умјетничко оправдање с обзиром на путопис као граничну литерарно-научну врсту, без обзира што у архитектоници дјела као цјелине недостају неки неопходни елементи симетричности, збијености и чврстине. И као што немамо увијек сретан спој пишчевог и народног, тако ни композициони сегменти ни мозаички скелет немају све неопходне и мотивисано разрађене пропозиције и везивне спојеве, али својом укупном структуром писац је остварио основну намјеру — дао је упечатљив и надахнут портрет једног народа и његових значајних појединаца на завршетку патријархално-херојског доба. Без народних умотворина такво конституисање овог дјела било би незамисливо.

Овај путопис показује чврсту повезаност Ненадовића као ствараоца са народом и његовим усменим стваралаштвом, али исто тако и Ненадовићево посебно мјесто у крилу романтичара који су израсли из плодног тла народне књижевности. У крилу српског романтизма јавио се особен Ненадовићев глас који је обезбиједио равноправан умјетнички статус путопису међу другим познатим врстама и родовима овог књижевног правца: лирском пјесмом, поемом, епом, драмом. Ненадовић је то могао постићи највише стога што се чврсто ослонио на народни дух и народни језик, који, захваљујући Вуку и другим прагаоцима, непролазно живе у народном усменом стваралаштву.

¹¹ Исто, св. XVII, стр. 56.

ЖИВКО ДЖУРКОВИЧ

НАРОДНОЕ ТВИРЧЕСТВО В СТРУКТУРЕ ПУТЕВЫХ ЗАПИСОК
„О ЧЕРНОГОРЦАХ“ ЛЮБОМИРА П. НЕНАДОВИЧА

Резюме

Любомир Ненадович в своих путевых записках „О черногорцах“ наиболее полно выразил свое понимание патриархально-героического общества и свою большую преданность черногорскому народу и его этике „чести и храбрости“.

Ненадович этого достиг, иллюстрируя эту свою позицию многочисленными „примерами“, из богатого репертуара устного поэтического творчества черногорского народа. Он показал большое мастерство при переработке и подгонке этого материала к контексту своего литературного произведения. В отличие от некоторых своих ранних путевых записок, на этот раз он свою личность отодвинул на задний фон, а первенство дал черногорскому народу, который здесь посредством своих духовных ценностей открывает и подтверждает себя через своих представителей героизма и высоких моральных норм патриархальной цивилизации.

Мозаической композицией и частой сменой личных приключений и коллективного опыта, т.е. мастерским объединением их, писатель создает интересное литературное произведение, хотя оно, из-за яркой глорификации могло бы быть, в известном смысле и односторонним.

Устное народное творчество в структуре этого произведения несомненно способствует его художественной достоверности и непреходимости.